

ДОКУМЕНТИ ПРО ПОШТОВІ ТА ПОШТОВО-ТЕЛЕГРАФНІ УСТАНОВИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІСТОРИЧНИХ АРХІВІВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ)

Проаналізовано неопубліковані документальні матеріали з історії розвитку поштових та поштово-телеграфних установ на півдні України з кінця XVIII до початку XX ст., які зберігаються в історичних архівах Російської Федерації. Досліджувані матеріали розподілені за внутрішньою класифікацією згідно з принципом розподілу їх за походженням.

Ключові слова: пошта, телеграф, архівні матеріали, статистичні відомості, міжнародні документи.

Проанализировано неопубликованные документальные материалы из истории развития почтовых и почтово-телеграфных учреждений на юге Украины с конца XVIII до начала XX в., которые хранятся в исторических архивах Российской Федерации. Исследуемые материалы распределены за внутренней классификацией по принципу распределения их по происхождению.

Ключевые слова: почта, телеграф, архивные материалы, статистические сведения, международные документы.

Nonpublished documentary materials from history of development of post and post-telegraph establishments on the south of Ukraine of the XVIIIth – the beginning of the XXth c., that are kepted in the historical archives of Russia federation. The probed materials are up-diffused after internal classification on principle of distributing them originally.

Key words: mail, telegraph, archival materials, statistical information, international documents.

Одним із найбільш корисних винаходів сучасного світу, без сумніву, є пошта. Вона виступає одним із найкращих показників торгово-промислової діяльності і культурного рівня будь-якої держави. Однак діяльність пошти не обмежується галуззю економічних та культурних відносин, більш важливим є її соціальне значення, призначене слугувати завданням родинного, громадського і державного життя. Історія пошти засвідчує, що виникла вона за вимогами не економічного, а державного характеру. Актуальність питання полягає в тому, що еволюція вітчизняної пошти безпосередньо пов'язана з розвитком історичних подій в Україні. Розвиток пошти і телеграфу в Російській імперії і Україні, зокрема, пов'язаний із ростом виробничих сил і техніки в період капіталізму, що викликало посилення спілкувань і появу, поруч із традиційним поштовим зв'язком, нових засобів зв'язку.

Важливим джерелом для вивчення історії зв'язку служать архівні матеріали. Дійсний огляд ставить на меті дати характеристику складу і змісту архівних матеріалів, які зберігаються у фондах Російського державного архіву давніх актів у Москві (РДАДА) і Російського державного історичного архіву в Санкт-Петербурзі (РДІА), з історії розвитку поштових та поштово-телеграфних установ на півдні України з XVIII до початку XX ст.

Архівні джерела з історії поштового та поштово-телеграфного зв'язку класифіковані відповідно до принципу розподілу їх за походженням, за яким наявні джерела умовно розподілені на такі групи: 1) матеріали істориків та поштових службовців із вивчення історії пошти; 2) законодавчі акти владних структур; 3) документи виконавчих органів влади; 4) діловодна документація органів місцевого самоврядування; 5) статистичні відомості; 6) міжнародні документи.

Матеріали з історії пошти XVIII ст. небагато-чисельні і зберігаються в Російському державному архіві давніх актів у Москві. Матеріали з історії поштових та поштово-телеграфних установ XIX – початку XX ст. становлять значний масив для вивчення історії зв'язку і зберігаються, в основному, у фондах Російського державного історичного архіву в Санкт-Петербурзі.

Першу групу джерел становлять матеріали істориків та поштових службовців з історії пошти, вивчення якої розпочалося в Москві в стінах архіву Колегії іноземних справ. Уперше матеріалами з історії зв'язку зацікавився директор архіву Г. Міллер [1, с. 9]. У його «портфелях» накопичено декілька десятків листів копій з документів про пошту XVIII ст. [2].

У 1796 р. поштовим чиновником І. Криловим були зібрані і складені виписки із законів щодо управління

поштами в 10 главах. Виписки містять відомості про ямщиків і ямську гоньбу, організацію пошт і поштових станів, видачу подорожних, підвід і прогонних грошей, пересилання державних і приватних листів, про поштмейстерів і листонош, утримувачів поштових станцій тощо [3].

Через декілька років, у 1807 р., під керівництвом директора архіву Колегії іноземних справ М. Бантиш-Каменського була складена «Выписка о первоначальном заведении и дальнейшем образовании почт в России», яка розпочиналася оглядом документів 1665 р., коли в офіційних актах уперше згадувалось слово «пошта» [4].

У серпні 1807 року Г. Каразіним була складена «Историческая записка о почтах в России, когда оные учреждены, и изъяснение слова ямы, ямщики и проч.», рукопис якої зберігається в Російському державному архіві давніх актів [5]. У своїй роботі автор наголошував, що російська пошта відома з часів царя Олексія Михайловича, а до цього *«письменные сношения между частными лицами разных княжеств происходили редко и по ограниченности нужд и грубости народа едва ли были нужны»* [5, арк.2–3].

У вказаних матеріалах розглядаються питання з історії пошт, виникнення та розвитку ямських та поштових установ, системи утримання та перевезення пошт у Російській імперії тощо. Важливим для дослідження є матеріал стосовно заснування пошт в українських містах, як-то: Батурині, Ніжині, Києві, Білій Церкві [4, арк.79–79зв.], листування гетьманів України з російським царем і урядовцями з приводу відкриття поштових станів у вказаних містах і правильного розвитку поштової гоньби. Прикладами є листи гетьмана Івана Мазепи до Гаврила Івановича Головікіна про ускладнення в поштовій гоньбі між Києвом і Жовквою [6], грамота царя до воєвод про порядок утримання пошти від Москви до Києва [7], справа про влаштування через Калугу і Київ пошти в європейські держави [8], організацію пошт у Глухові [9], Батурині, Ніжині, Києві і Білій Церкві [10].

У самій Україні пошта існувала ще за часів Богдана Хмельницького, але вона слугувала виключно для потреб Московської і місцевої адміністрації, а не для загального користування і утримувалася за рахунок населення [11, с.67], що підтверджується рядом архівних справ [12]. Опрацювання архівного матеріалу РДАДА дозволяє зробити висновки, що українська пошта в другій половині XVII – першій половині XVIII ст. набула яскраво офіційного характеру. Але, після скасування Гетьманщини, остаточно втративши національні ознаки, вона була повністю підпорядкована загальноімперським порядкам.

До другої групи відносяться архівні матеріали законодавчих органів влади, в яких містяться питання створення, організації та функціонування єдиної системи поштового зв'язку на півдні України як складової частини Російської імперії. У них визначені завдання, форми, методи проведення державної політики щодо розвитку галузі зв'язку. До матеріалів цієї групи відносяться накази імператора, розпорядження Сенату, постанови Державної Ради Російської імперії та укази Малоросійського приказу.

Основну підгрупу становлять іменні укази імператора Російської імперії та «найвищі» повеління Верховної влади урядовому Сенату та Ямській канцелярії з поштової справи. Ці матеріали висвітлюють питання організації та розвитку системи центральних і місцевих установ зв'язку з XVIII до початку XX ст. і відображають дійсну картину стану поштової справи в Російській імперії в цілому та принципи її організації на території Херсонської, Таврійської, Катеринославської губерній та Бессарабської області, що входили до території Півдня України [8; 13].

Окремо слід виділити укази Малоросійського приказу, що стосуються діяльності ямських і поштових установ в Україні [14].

Влаштування в Україні такого важливого і необхідного закладу, як поштова установа, завдячує графу П. Рум'янцеву-Задунайському. З незвичною енергією і швидкістю, протягом півроку, П. Рум'яцев улаштував в Україні пошту, яка своїми розгалуженнями охопила майже всю її територію [15, с.3]. В 1765 р., напередодні російсько-турецької війни, був виданий короткий наказ, за яким обер-поштмейстерська контора в Києві перетворилася в поштамт з передачею йому всіх губернських контор і поштових станцій на території України [1, с.300]. У 1782 р. був утворений Малоросійський поштамт у Чернігові, якому були підлегли всі поштові установи Лівобережної України та прикордонний поштамт в Ольвіополі (сьогодні місто Первомайськ Миколаївської області) [16, с.463]. Імператорським указом від 18 травня 1798 р. у підлеглисть Малоросійського поштамту були передані поштові станції Новоросійської губернії [13].

У зв'язку з діяльністю П. Рум'янцева збереглися документи про створення й видання спеціального статуту із 21 пункту «Учреждение о конной почте в Малой России» (31 травня 1765 р.) [16, с.463; 17, арк.11–20; 18; 19, арк.33–38]. У спеціальній історичній літературі згаданий статут уважався єдиним відомим документом, що регламентував роботу української пошти в 60-80-ті роки XVIII ст. Однак, як засвідчують архівні матеріали, існував ще один подібний документ «О ординарной почте», що становив собою величезну інструкцію (77 пунктів) для поштових службовців і мав нормативний характер. Ці документи зберігаються в Російському державному архіві давніх актів [19, арк. 39–56; 20, с. 43].

У 1782 році в Російській імперії виникло Головне поштових справ правління [21, с. 15]. Документальні матеріали цього правління представлені більш систематизовано і повно. Вони зберігаються в складі фонду Головного управління пошт і телеграфів РДА (ф. 1289). У зв'язку з діяльністю цієї установи збереглися документи про реформи поштового управління 1781-1782 і 1797-1800 рр. [22]. Ці реформи: підлеглисть поштових станцій Головному поштових справ правлінню, передача під контроль семи поштамтів (Петербурзького, Московського, Малоросійського, Тамбовського, Литовського, Казанського і Симбірського) губернських поштових контор та експедицій, а також затвердження в 1799 р.

штатів поштових установ, визначили структуру поштового відомства на декілька десятиліть [23]. Всі наступні зміни, аж до 1830 р. стосувалися виключно відомчої підлеглих поштових установ [24].

Істотні зміни в структурі поштових установ відбулися у 1830 р. Цим змінам попереджала підготовча робота створеного в 1827 р. Комітету для перегляду поштового управління [25, с. 26]. В результаті діяльності цього комітету відклалися велика група різномірних документів. До неї входять: проект Комітету «Про нове облаштування поштової частини» і відзиви на нього різних відомств, «Положення про розподіл справ між відділеннями і столами Поштового департаменту» і, нарешті, «Положення про нове облаштування поштової частини», затверджене 22 жовтня 1830 р [26]. Цим Положенням були ліквідовані всі поштамти, крім Петербурзького і Московського, і територія Російської імперії поділялася на 11 поштових округів, які очолювалися окружними пошт-інспекторами [21, с. 16; 27].

У 1852-1853 рр. були ліквідовані поштові округи, а всі їх функції із завідування поштовою частиною в губерніях були передані губернським поштмейстерам, були переглянуті також штати поштового управління в губерніях [21, с.17].

Виникнення телеграфу і розвиток мережі телеграфних установ у другій половині XIX ст. викликали нові зміни в центральному управлінні і структурі місцевих установ зв'язку. В основному ці зміни були направлені на об'єднання поштових і телеграфних установ, які до 1864 р. мали різну підлеглисть. У той час як поштове управління знаходилося в підлеглих Міністерства внутрішніх справ, управління телеграфом, згідно з іменним указом від 4 вересня 1842 р., було доручено Управлінню шляхів сполучення і публічних будинків [21, с. 16–17]. Удосконалення управління в цих закладах відбувалося протягом наступних двадцяти років, що відбилося у відповідних документах: «Постанова Державної Ради про об'єднання, у вигляді досвіду, деяких місцевих поштових і телеграфних установ (1882)» [28] та «Положення про окружну систему об'єднання поштово-телеграфних установ (1885)» [29]. 22 травня 1884 р. розпорядженням Державної Ради Поштовий і Телеграфний департаменти були об'єднані у нову установу під назвою Головне управління пошт і телеграфів [21, с. 18; 28; 30].

З 1885 до 1888 р. були утворені поштово-телеграфні округи: Петербурзький, Одеський, Київський, Харківський, Кишинівський та ін. [31], почалося об'єднання поштових і телеграфних станцій у населених пунктах, на заводах і промислах. У РДІА зберігаються справи про організацію і діяльність поштово-телеграфних округів, поштових і телеграфних станцій на півдні України за період з 1885 до 1917 р. [32]. Система поштово-телеграфних округів, утворена на основі положення від 28 травня 1885 р., проіснувала до 1917 р. [21, с. 18–19].

Вивчення цих документів сприяє відтворенню організації поштового зв'язку на території півдня України за доби Російської імперії.

Третю групу джерел складають документи виконавчих органів влади, до яких відносяться циркуляри та розпорядження виконавчих органів влади Російської імперії.

До цієї групи відносяться документи та матеріали департаментів та міністерств Російської імперії, діяльність яких так чи інакше стосувалася поштового зв'язку: Міністерства внутрішніх справ, «Департаменту шляхів сполучення Головного управління шляхів сполучення і поштових будинків», Загального канцелярії міністерства фінансів та Головного управління пошт і телеграфів Російської імперії тощо. Так, місцеві установи Міністерства внутрішніх справ здійснювали нагляд за поштовою гоньбою і станом поштових станцій. Міністерство шляхів сполучення здійснювало будівництво трактів і доріг, залізничних телеграфів і організувало перевезення пошт по залізницям. На Міністерство фінансів був покладений збір поштових і телеграфних прибутків і контроль за витратою коштів на утримання зв'язку [21, с. 5]. Тому у фондах структурних частин, названих міністерств, були відкладені матеріали з історії зв'язку, які відповідали їх компетенції. Більшу частину цих документів, що зберігаються у фондах РДІА (ф.18, 560, 565, 1289), становлять інструкції департаментів губернським поштмейстерам, станційним доглядачам та поштовим комісарам [33]; постанови і розпорядження з поштового управління по поштово-телеграфним відомствам [34]; циркуляри про запровадження до поштового обігу знаків поштової оплати та франкування міжнародної кореспонденції [35; 25, с. 30].

Більшість справ фонду Головного управління пошт і телеграфів являє собою листування центральних установ з місцевими. У фонді зберігаються як правничі документи (положення, постанови, інструкції, циркуляри і накази), так і ті, які поступали у відповідь на них – доповіді, донесення, звіти, зокрема звіти начальників поштово-телеграфних округів [36]. Звіти Поштово-телеграфного управління, як правило, містять відомості про утворення установ поштового та телеграфного зв'язку в Російській імперії, в тому числі в Катеринославській, Херсонській, Таврійській губерніях та Бессарабській області, прибутки поштово-телеграфних установ і витрати на їх утримання, про рух простої і цінної кореспонденції тощо [37].

У числі джерел про розвиток мережі поштових сполучень на півдні України відклалися матеріали про поштово-пасажирські перевезення в кінці XVIII – на початку XX ст., рух пошт, карти губернських поштових доріг і відомості про розташування на них поштових станцій, організацію екстра-пошт, диліжансних компаній, правила, які регламентували дії станційних доглядачів з обслуговування пасажирів тощо [38].

Ряд справ РДІА стосується перевезення пошти по водним шляхам сполучення на півдні України, а саме: про перевезення пошти із Одеси до Константинополя Чорноморським пароплавним товариством [39], Російським товариством пароплавства і торгівлі [40], про перевезення пошти із Одеси на Далекий Схід пароплавами Добровільного флоту тощо [41].

Правила, розклади та інструкції про організацію прийому кореспонденції, звіти про кількість перевезеної кореспонденції, відомості про ціни і умови перевезень, листування про надання товариствам привілеїв містяться, в основному в матеріалах Поштового департаменту. Окремі документи можна знайти в фондах деяких пароплавних кампаній [42].

Історію формування взаємовідносин поштового відомства із залізницями, по мірі їх розповсюдження, можна прослідкувати за угодами Поштового департаменту (пізніше Головного управління пошт і телеграфів) із правліннями державних і приватних залізниць із опрацювання тарифів для перевезення пошти, умов утримання і ремонту поштових вагонів тощо, а також за постановами Державної Ради і Державної Думи про виділення коштів на організацію перевезення пошти за цими дорогами [43].

До матеріалів виконавчих органів влади відносяться також документи про організацію роботи сільської [44], міської [45] та польової [46] пошт на півдні України.

Окрему підгрупу становлять архівні матеріали, які розглядають питання поштових відправлень, зборів, прибутків та виникнення знаків поштової оплати.

Основними видами поштових відправлень, які отримали розповсюдження з першої половини XIX ст., були листи, грошові листи і посилки [21, с.56–57]. Відомості про них знайшли відображення як у різного роду інструкціях, листуванні центрального і місцевих поштових установ, так і в статистичних матеріалах про результати діяльності цих установ [47].

Прибуток за пересилання поштових відправлень складався, в основному, із двох зборів: вагового і страхового. Відомості про згадані такси зустрічаються в справах про відкриття поштових установ на окремих трактах. Більш загальне уявлення про вагові такси в кінці XVIII ст. дає складений у 1782 р. Головним поштових справ правлінням «Реестр о всех состоящих в Российской империи городах, с показанием в особой графе постановляемых весовых денег» [48]. Документи архівних справ містять докладні відомості про введення в Російській імперії системи збору вагових і страхових грошей залежно від відстані [49].

У РДІА міститься ряд справ про історію введення і розповсюдження «штемпельних кувертів» і поштових марок [50]. У 1847 р. був складений Поштовим департаментом, а в 1848 р. затверджений Державною Радою проект про введення «штемпельних кувертів» для приватної міжміської кореспонденції [51]. Підготовка до введення в Російській імперії поштових марок почалася ще в 1852 р. У 1856 р. у Державній Раді розглядався проект про введення штемпельних марок [21, с.64–65]. Проект був затверджений у листопаді 1857 р. Одночасно були затверджені форма марки та її оформлення [52].

Услід за марками для простих міжміських листів з'явилися марки для листів, які пересилалися міською поштою. У травні 1863 р. був затверджений проект про марки для міської кореспонденції [53].

З 1864 р. поштовими марками почала сплачуватися кореспонденція, яка направлялася за кордон. 15 червня цього року Поштовим департаментом був

виданий циркуляр «Про франкування закордонної кореспонденції поштовими марками»; для цього були введені марки коштовністю в 1, 3 і 5 копійок [54].

У РДІА містяться інструкції про введення в обіг земських марок, відомості про їх виготовлення, ескізи і малюнки, листування про методи виявлення фальшивих марок тощо [47].

Отже, опрацювання архівних матеріалів виконавчих органів влади дає змогу дослідити питання організації та розвитку поштових установ на півдні України в кінці XVIII – на початку XX ст.

До *четвертої групи* джерел відноситься діловодна документація органів місцевого самоврядування, яка відображає розвиток поштового зв'язку в досліджуваному регіоні.

За рішенням Державної Ради від 11 вересня 1865 р. до утримання поштових станцій з метою набуття досвіду були залучені земства [55]. Питання утворення земської пошти знайшли відображення у багаточисленних документах за другу половину XIX і початок XX ст. До цих документів відносяться донесення губернаторів і постанови Особливих про земські повинності присутностей про порівняльні переваги і недоліки різних систем утримання поштової гоньби [56].

Організація поштової гоньби на півдні України була доручена земству Херсонської губернії [57]. Відомості про утримання поштових станцій в цій губернії відкладені у декількох справах Поштового департаменту у вигляді листування з губернаторами, звітів поштових контор, відомостей про кількість поштових станцій, постанов губернських земств про видачу їх на утримання тощо [58]. В 1871 р. Державною Радою була видана остаточна постанова про право земств приймати в господарське утримання поштові станції [59].

Отже, діловодна документація органів місцевого самоврядування є важливим джерелом для дослідження, оскільки безпосередньо відображає процес організації поштового зв'язку на території півдня України за часів Російської імперії.

Статистичні відомості доповнюють дослідження історії поштових та поштово-телеграфних установ на півдні України кількісними характеристиками.

Так, у фондах РДІА (ф. 14, 560, 565, 1289) представлені звіти і кошториси на утримання поштових і поштово-телеграфних закладів та проекти щодо поширення мережі поштового зв'язку Російської імперії; звіти про отримані прибутки за пересилання поштових відправлень, реалізацію знаків поштової оплати, пересилання грошових переказів, грошових документів; інформація щодо обсягів наданих послуг, перевезення пошти тощо [60].

До *шостої групи* джерел належать архівні матеріали, які дозволяють дослідити поштові відносини з іноземними державами: документи Всесвітнього поштового союзу (ВПС), Бернського, Паризького, Лисабонського, Віденського і Вашингтонського конгресів [61], підписання міжнародних поштових конвенцій із Швецією [62], Швейцарією [63], Австрією [64], Німеччиною [65], Грецією [66], Прусією [67], Італією [68], Данією [69], Бельгією [70], Нідерландами [71], Францією [72], Персією [73], Норвегією [74], підписання телеграфних конвенцій із Швецією [75] та Персією [76]. Вхідження Російської

імперії до складу ВПС призвело до посилення і вдосконалення роботи міжнародних поштових відносин.

Таким чином, документи історичних архівів Російської Федерації є важливим джерелом для вивчення історії зв'язку в Російській імперії та Україні, зокрема. Класифікація архівних джерел з історії поштового та поштово-телеграфного зв'язку на такі групи, як матеріали істориків та поштових службовців з вивчення історії пошти, законодавчі акти владних структур, документи виконавчих органів влади, діловодна документація органів

місцевого самоврядування, статистичні відомості та міжнародні документи, дає можливість дослідити основні віхи розвитку галузі зв'язку та поштових і поштово-телеграфних установ безпосередньо на території півдня України в кінці XVIII – на початку XX ст.

Подальшого дослідження потребують опрацювання матеріалів центральних та обласних архівів України, а також вивчення історіографії проблеми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вигилев А. Н. История отечественной почты / А. Н. Вигилев. – М. : Радио и связь, 1990.
2. Російський державний архів давніх актів м. Москви (далі – РДАДА), ф. 199, спр. 359.
3. РДАДА, ф. 342, оп. 1, спр. 172.
4. РДАДА, ф. 162, оп. 1, кн. 1, спр. 1.
5. РДАДА, ф. 162, оп. 1, кн. 1, спр. 2.
6. РДАДА, ф. 124, оп. 4, спр. 60, 62.
7. РДАДА, ф. 162, оп. 1, кн. 2, спр. 1.
8. РДАДА, ф. 162, оп. 1, кн. 2, спр. 2.
9. РДАДА, ф. 162, оп. 1, кн. 2, спр. 3.
10. РДАДА, ф. 162, оп. 1, кн. 2, спр. 4.
11. Максимович Г. А. Деятельность Румянцева-Задунайского по управлению Малороссией. – Т. I. / Г. А. Максимович. – Нежин : Типо-Литография насл. В. К. Меленевского, 1913.
12. РДАДА, ф. 124, оп. 3, спр. 74, 75, 76, 77, 80.
13. Російський державний історичний архів м. Санкт-Петербурга (далі – РДІА), ф. 1289, оп. 1, спр. 93.
14. РДАДА, ф. 229, оп. 2, спр. 48; оп. 3, спр. 26, 136.
15. Максимович Г. Я. Материалы, относящиеся к учреждению почты в Малороссии при гр. Румянцеве-Задунайском / Г. Я. Максимович. – Полтава : Электр. Тип. Г. И. Маркевича, 1914.
16. Стороженко Н. В. Реформы в Малороссии при графе Румянцеве / Н. В. Стороженко // Киевская старина. – 1891. – Т. 34.
17. Историческое обозрение почт в России. Почты в царствование императрицы Екатерины II и императора Павла I. Малороссийские почты // Прибавление к общему циркуляру по главному управлению почт. – 1845. – № 25.
18. РДАДА, ф. 13, оп. 1, спр. 74, 93, ч. I.
19. РДАДА, ф. 13, оп. 1, спр. 76.
20. Путро А. Пам'ятка української пошти XVIII ст. / А. Путро. // Київська старовина. – 1996. – № 6.
21. Материалы по истории связи в России XVIII – начало XX вв. Обзор документальных материалов // под ред. Н. А. Мальцевой. – Ленинград : Главполитграфпром СССР, 1966.
22. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 26, 28.
23. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 57, 58, 61, 87, 94, 103.
24. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 136, 236, 294.
25. Орехова С. Е. Історія розвитку поштового зв'язку у Донецькій області XIX – XXI ст. – дис... канд. іст. наук / С. Е. Орехова. – Донецьк, 2006.
26. Положение об устройстве почтовой части 1830 г. 22 октября. – СПб., 1830. – 30 с.
27. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 383, 444, 445.
28. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 3808.
29. РДІА, ф. 1289, оп. 2, спр. 704, 706.
30. РДІА, ф. 1289, оп. 2, спр. 520, 704, 706, 844, 845.
31. РДІА, ф. 1289, оп. 2, спр. 845, 1174.
32. РДІА, ф. 1289, оп. 2, спр. 845, 1019.
33. РДІА, ф. 18, оп. 1, спр. 70; ф. 560, оп. 6, спр. 722, 890, 1012; ф. 565, оп. 14, спр. 1949, 1954.
34. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 3808; оп. 13, спр. 119, 262.
35. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 807, 839, 1249, 3619; оп. 13, спр. 300.
36. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 140; оп. 2, спр. 516.
37. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 1083, 1118, 1141, 1153, 1158, 1163, 1188, 1190, 1280, 1347, 1362, 1363, 1413, 1460, 1496, 1517, 1518, 1545, 1629, 1640, 1709, 1764, 1797, 1837, 1862, 1923, 2198, 2342, 2605, 2661, 2710, 2823, 3249, 3463, 3711, 3748, 3799, 4657; оп.2, спр.153, 212, 314, 349, 744, 784, 906, 1176, 1246, 1300, 1403, 1949, 1954, 1993.
38. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 400, 717, 719.
39. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 668.
40. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 405, 1209, 1210, 2272, 3970; оп. 2, спр. 2856; ф. 107, оп. 1, спр. 18, 520.
41. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр.2421; оп.2, спр.673.
42. РДІА, ф. 107, оп. 1, спр.18, 520.
43. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 1405, 2422, 3373; оп. 2, спр. 675, 680, 2054, 2116, 2146.
44. РДІА, ф. 1289, оп. 12, спр. 102.
45. РДІА, ф. 14, оп. 1, спр. 22, ч. 1; ф. 1289, оп. 1, спр. 2408.
46. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 158, 195, 257, 3970.
47. РДІА, ф. 1289, оп. 2, спр. 665.
48. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 26.
49. РДІА, ф.560, оп.6, спр.53, 454, 1012; ф.565, оп.14, спр.1949, 1954; ф.1289, оп.1, спр.2421; оп.2, спр.1771.
50. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 807.
51. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 839.
52. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 1249; оп. 2, спр. 665.
53. РДІА, ф. 1289, оп. 13, спр. 300.

54. РДІА, ф. 1289, оп. 23, спр. 300.
55. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 2266.
56. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 2846, 2980, 3803; оп. 12, спр. 102; ф. 572, оп. 1, спр. 20.
57. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 2274, 2275.
58. РДІА, ф. 572, оп. 1, спр. 20; ф. 1289, оп. 2, спр. 10, 3118.
59. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 2266, 2980.
60. РДІА, ф. 14, оп. 1, спр. 22, ч. 1; ф. 560, оп. 6, спр. 454; ф. 565, оп. 14, спр. 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954; ф. 1289, оп. 1, спр. 141, 406, 787, 788.
61. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 3793, ч. II; 3794, ч. I; оп. 2, спр. 1.
62. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 571, 1965, 2837, 4805.
63. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 3407.
64. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 673, 932, 948, 2464, 3404.
65. РДІА, ф. 1289, оп. 13, спр. 46.
66. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 785, 936.
67. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 897, 2145, 2423, 3605.
68. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 1961.
69. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 3408.
70. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 3409.
71. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 3410.
72. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 3620.
73. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 3958, 5063.
74. РДІА, ф. 1289, оп. 13, спр. 29.
75. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 1562.
76. РДІА, ф. 1289, оп. 1, спр. 2128.

Рецензенти: Котляр Ю. В., д.і.н., завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили.
Тригуб П. М., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

© І. С. Міронова, 2011

Стаття надійшла до редколегії 14.01.2011